

Рецензії. Огляди

культурної праці задля збереження української ідентичності на чужині, так і не інтегровано доробок та досвід української еміграції / діаспори в українських культурний та науковий процес. Сюди ж можна віднести і слова І. Крип'якевича з листа від 9.02.1923 р.: “Велику рачію Ви мали, як говорили, що потрібний тепер момент деякої політ[ичної] пасивності, щоби взятися до творення культурних цінностей, – до цього ми й вертаємося...” Власне заполітизованість суспільства й перешкоджає творенню сучасної модерної української культури, а з нею й нації, як складової, повноцінної, цілісної частини світової цивілізації.

Таким чином публікація епістолярного корпусу листування С. Томашівського та І. Крип'якевича є вагомим внеском в українське джерелознавство та гуманітаристику загалом. Попри неповний його характер, завдяки ґрунтовним коментарям та передмові Н. Халак інформаційний його потенціал є цілісним і зразковим для подібних видань в Україні.

Д. Гордієнко

“Емоційний з трохи задиркуватим характером” історик Микола Андрусяк: М. Чебан, *Микола Андрусяк. Історія історика*, Л., 2015. – 356 с.

Сучасна українська історіографія, впевнено відходячи від радянської методології з її класовим підходом, активно залучає до наукових досліджень методологічні здобутки світової історіографії, у тому числі так званого антропологічного підходу. З іншого боку, за радянської окупації коло тем, а відтак і коло “українських діячів” було чітко окресленим, виходити за яке було неможливим. Відтак лише в еміграції й могла вільно розвиватись українська історична наука. Однак, відірваність від джерельної бази не дозволяла українським вченим за межами України подати цілісну картину української минувшини. Таким чином лише на сучасному етапі розпочато написання української історії та культури, заснованих винятково на джерельному матеріалі і позбавлених різноманітних ідеологічних нашарувань, особливо російських та радянських загалом. Важливим напрямком сучасної української історіографії є біографічні дослідження, що, з одного боку, “олюднюють” українську історію, а з другого – доповнюють власне біографічне коло українських діячів минулого. До цієї групи належить

і монографія Марини Чебан, підготовлена за дисертаційним дослідженням авторки¹. Як і більшість істориків першої половини ХХ ст. М. Андрусяк формувався в рамках галицької школи Грушевського, більшість учнів якого ретельно замовчувалася в радянській історіографії або ж таврувалася як “буржуазні націоналісти”. Відтак означена монографія є першим узагальненим дослідження життя й діяльності видатного, але все ще малознаного в Україні українського історика та громадського діяча Миколи Андрусяка (1902–1985), значна частина життя якого пройшла в еміграції (1944–1985).

Монографія побудована на значній і різноманітній джерельній базі з залученням широкого кола історіографічних праць. Загальна кількість позицій бібліографії джерел та історіографічних праць, не рахуючи бібліографію праць М. Андрусяка, налічує 448 позицій. Таким чином, попри те, що з об’єктивних причин на належному рівні не залучено до дослідження архівні матеріали української еміграції, що перебувають за кордоном, джерельна база є досить репрезентативною, що забезпечила належний фаховий рівень монографії.

Основний зміст монографії викладено в трьох розділах, перший з яких “Формування наукових і суспільно-політичних поглядів” є біографічним, однак він логічно підводить до висвітлення власне творчої біографії вченого. Розділ побудовано за проблемно-хронологічним принципом. Перша його частина “Родина та юнацькі роки” присвячено періоду формування особистості майбутнього вченого. Власне в українській біографістиці цьому періоду загалом не приділяється належна увага. Щодо формування особистості вченого вагому роль, очевидно, відіграв його батько – Григорій Андрусяк, який будучи вїйтом села Переволочна (1926–1927), дбав і про культурний розвиток односельців (с. 37). Хоча те, що Андрусяк став на українську позицію в москвофільському селі, за монографією, зумовлено випадковою порадю студента-богослова Петра Івахіва, за якою, Микола зможе стати священником, якщо буде “додержуватися української партії” (с. 39). Потрапивши до Бродів-ської реальної гімназії ім. кронпринца Рудольфа, Андрусяк мешкав в українській бурсі ім. Маркіяна Шашкевича, що була для українців осередком національного виховання та протистояння впливу москвофільства й попри лише однорічний термін навчання в ній подальша доля Андрусяка була пов’язана з українством.

¹ М. М. Чебан, *Наукова та громадсько-культурна діяльність Миколи Андрусяка (1902–1985)*: Автореф. дис. канд. іст. наук, Л., 2012.

Рецензії. Огляди

Значна частина діячів української науки та культури пройшла через Українське військо, в лави якого М. Андрусак вступив у 1919 р. Відтак служба в армії “ще більше загартувала юнака, посилила його державно-соборницькі прагнення й актуалізувала необхідність подальшої наукової праці, насамперед в історичній галузі” (с. 49).

Авторка йде строго *від джерела*. Однак саме тут видається доцільним подати ширший контекст формування покоління Андрусяка, своєрідний колективний портрет. Адже не лише буремні події виводять на авансцену історії визначні постаті – насамперед останні стають творцями епохальних історичних зламів.

Як фахівець-історик М. Андрусак формувався у стінах на той час польського Львівського університету ім. Яна Казимира. З польських професорів найбільший вплив на Андрусяка мав медієвіст Станіслав Закшевський, семінар якого він відвідував. У рамках семінару виникла і тема майбутньої докторської роботи “Йосиф Шумлянський – перший львівський уніатський єпископ 1667–1708. Його життя і діяльність”. Під час навчання в університеті Андрусак розпочав свою співпрацю з І. Крип’якевичем та академіком М. Грушевським, якого в автобіографії називав “батьком сучасної української історіографії” (с. 60) і матеріальна підтримка якого дала змогу молодому історикові захистити свій докторат.

Підсумовуючи дослідження періоду становлення М. Андрусяка як історика авторка приходить до чіткого висновку,

“що значний вплив на формування його світогляду справило: по-перше, сімейне виховання на традиціях християнської моралі, поваги до старших, національних традицій, рідної мови і культури; по-друге, здобуття освіти й наукова праця під керівництвом визначних діячів польської та української історичної науки: С. Закшевського, І. Крип’якевича, М. Грушевського, М. Возняка, І. Кревецького, М. Кордуби й інших; по-третє, участь у національно-визвольних змаганнях початку ХХ ст. – гартування характеру в лахах УГА й Армії УНР, а також служба в польському війську; по-четверте, педагогічна діяльність” (с. 71).

Наступний – другий розділ присвячено фаховій та суспільно-культурній діяльності М. Андрусяка. Розділ відкривається розкриттям постаті вченого як публіциста, хоча цей підрозділ варто було б включити в наступний розділ, адже у міжвоєнний час публіцистика й власне наукова історіографія складала єдине нероздільне ціле допов-

нюючи одне одного. До того ж і сама авторка, в цьому підрозділі розглядає співпрацю М. Андрусяка з такими авторитетними власне науковими часописами, як “Записки НТШ”, “Записки Чина святого Василя Великого” чи київською “Україною” (с. 73), а також рецензії вченого для провідних європейських часописів, наприклад “The Slavonic and East European Review”. З іншого боку, саме преса у міжвоєнний період була основним джерелом популяризації знань про національну культуру, історію, політику тощо серед широкого кола громадянства. Як публіцист М. Андрусяк дебютував ще в студентські роки і “подавав статті майже у всі українські галицькі часописи” (с. 75), а згодом співпрацював і з багатьма часописами української еміграції. На жаль у підрозділі є певні дрібні суперечності. Так, на с. 74 дослідниця пише, що М. Андрусяк “радіше симпатизував центристам – українським націонал-демократам”, а на с. 75, що “вченому більше симпатизували праворадикальні видання”.

Співпраця з науковими та громадсько-культурними товариствами активно залучала молодого науковця до наукових українських кіл у “краї” та в еміграції. З іншого боку, для М. Андрусяка співпраця з товариствами була й доброю науковою школою. “Українською академією наук” на землях Західної України того часу фактично було Наукове товариство ім. Шевченка, дійсним членом якого (з 1932 р.) був і М. Андрусяк. Враховуючи місце й значення НТШ в історії української гуманітаристики, цілком логічно, що дослідженню участі в ньому вченого М. Чебан відводить окремий підрозділ. Окрім того М. Андрусяк був членом і низки інших українських товариств, як то Богословське, “Просвіта” та ін. Окрім того, вчений був членом Українського історично-філологічного товариства в Празі, а в повоєнний час – Українського історичного товариства в США. Окрім наукових, дослідник був членом і товариства “Молода громада”, що об’єднувало ветеранів УГА та Армії УНР. Важливо, що М. Чебан не розділяє ці товариства, а об’єднує в одному підрозділі, що дає змогу зобразити цілісну особистість. Прикметно, що в рамках НТШ М. Андрусяк працював не лише в суто історичних комісіях, як, наприклад, Комісія нової історії України, а й суміжних, наприклад, у Комісії національної економіки, соціології та статистики, що зробила “вагомий внесок у становлення української економічної науки **через публікацію розвідок українською мовою і, відтак, творення української економічної термінології**” (с. 133) (виділення моє – Д. Г.).

Рецензії. Огляди

З 1949 р. розпочався американський період у житті та діяльності М. Андрусяка. Попри складність налагодження праці з української гуманітаристики на Американському континенті, науковцю вдалося створити в США понад 200 наукових праць. Через об'єктивні обставини цей період висвітлено не так ґрунтовно, як львівський, переважно на основі публіцистичних джерел, однак авторці вдалося цілісно реконструювати й цей період у житті історика. Насамперед у монографії розкрито діяльність М. Андрусяка в Американському відділі НТШ у Нью-Йорку, особливо детально зупинившись на участі історика в дискусії щодо походження назви “Україна”, що розгорнулася в емігрантській науці у 1950-ті рр. (с. 151–152).

Важливу складову в житті М. Андрусяка відіграла викладацька діяльність, яку авторка розкриває у підрозділі разом з висвітленням праці історика в наукових установах та органах влади. Як і для більшості українських гуманітаріїв, викладацька діяльність для “кабінетного” науковця М. Андрусяка зумовлювалась потребою заробляти на життя. Цілком логічно, у цьому ж підрозділі розглянено й співпрацю М. Андрусяка з ОУН(м), разом з похідними групами якої, за припущенням авторки, науковець восени 1941 р. прибув до Києва (с. 169). У столиці України М. Андрусяк долучився до праці у відновленому Київському університеті, в роботі Відділу культури й освіти міської управи та відновленій Українській Академії Наук, де вчений очолив Інститут історії України. Попри те, що в Києві були всі умови для відновлення наукової роботи, адже лише 120 томів “з числа стародруків жидо-більшовики вивезли до Уфи”, як відмічав сам М. Андрусяк (с. 172), цей інститут не зміг розгорнути діяльності як “не потрібний німцям”. Однак, цей період є важливим, адже його детальне вивчення проливає світло на бачення українськими діячами розвитку української державності та культури в складних умовах нацистської окупації. Через окупацію радянськими військами Чехословаччини не була тривало й співпраця М. Андрусяка з Українським вільним університетом у Празі, яка, проте була відновлена в Мюнхені, і цей період (1946–1948 рр.) був продуктивнішим і в науковому плані, а з 1949 р. М. Андрусяк був змушений розпочати новий і останній – американський період у житті.

Попри обмежений доступ до джерельної інформації, дослідниці, хоча й лаконічно, але вдалося окреслити основні віхи викладацької діяльності М. Андрусяка в США, як в українських, так і у власне американських освітніх та культурних установах. Підсумовуючи жит-

тевий шлях історика, М. Чебан підкреслює, що його діяльність “як вченого й організатора наукового життя припала на час, коли історична наука відігравала важливу роль у національному самоусвідомленні українського народу і сприяла активізації його боротьби за державність” (с. 182). Однак, як показали події російської агресії проти України 2014 р. “історичний аргумент” і на сьогодні зберігає свою силу, минулим активно спекулюють різноманітні політичні і навіть терористичні організації. Тому, історії українських істориків набувають не лише суто наукового, а й важливого дидактичного значення як для розвитку української гуманітаристики, так і суспільства загалом.

Відтак, завершує монографію розділ з аналізу наукової спадщини М. Андрусяка, яку М. Чебан поділяє на чотири групи. В першу групу, цілком логічно, дослідниця виділяє праці М. Андрусяка з історії України періоду козаччини – магістральної теми української історіографії міжвоєнного періоду. Власне, дебютував вчений працями з історії Церкви, повернувши в культуру імена митрополитів Юрія Винницького та Михайла Лозинського, єпископа Івана Снігурського та інших активних діячів Церкви. Проте застарілим на сьогодні виглядає твердження М. Андрусяка, процитоване в монографії, що “коли поширилася унія, греко-католицьке духовенство, на відміну від православного, зближувалося з народом, промовляючи до нього рідною мовою” (с. 184). Навіть за російської окупації приходські священики в Україні промовляли до пастви, у своїй переважній більшості, розмовною українською мовою, і в XIX ст., як у Галичини греко-католицькі, так у наддніпрянській Україні православні священики стали провідниками українського національного відродження.

Більш детально авторка зупиняється на дослідженнях М. Андрусяка, присвячених постаті митрополита Йосифа Шумлянського, “неординарної особистості, що понад чверть віку була своєрідним містком між православно-візантійською і католицько-латинською традиціями” (с. 185). Цією темою історик зацікавився ще навчаючись у Львівському університеті. Підсумком цих досліджень була докторська дисертація вченого та перша в історіографії ґрунтована монографія “Józef Szumlański, pierwszy biskup unicki Lwowski (1667–1708): Zarys biograficzny” (Л., 1934), що й на сьогодні не втратила своєї актуальності і потребує перевидання в українському перекладі.

Безпосередньо з козацької проблематики М. Чебан виділяє близько 40 наукових монографій, статей та рецензій М. Андрусяка. За спостереженням авторки, це праці з історії переважно правобережжя кінця

Рецензії. Огляди

XVII – першої третини XVIII ст. На 1920–30-ті роки припадає період активного дослідження в західноукраїнській та емігрантській історіографії життя й діяльності гетьмана Івана Мазепи, що зумовлено як звільненням дослідників від російської цензури, так і роллю Мазепи в українській національній історії та його місцем у національній мітологемі. Саме українській еміграції, насамперед працями В. Січинського, Б. Крупницького, І. Борщака та інших, належить заслуга всебічного вивчення постаті гетьмана. Природно, що не оминув у своїй творчості цієї теми й М. Андрусяк, який присвятив ній низку статей, у тому числі історіографічний огляд ювілейної літератури, а також кілька монографій, що й проаналізовані авторкою в монографії. Так, розглянувши монографію М. Андрусяка “Мазепа і Правобережжя”, М. Чебан приходиться до висновку, що історик “вважав добу Мазепи, як і саму постать гетьмана, найсуперечливішими в українській історіографії”, чому “сприяли історичні обставини, які склалися після Полтавської битви 1709 р.” і представляв гетьмана “вірним й гідним послідовником Богдана Хмельницького та Петра Дорошенка, що ставив за мету за допомогою Семена Палія приєднати Правобережжя до Гетьманщини й стати гетьманом “обох сторін Дніпра” (с. 194–195).

Певним підсумком козакознавчих праць М. Андрусяка був його курс лекцій для студентів Українського вільного університету “Історія козаччини”, опублікований у 1946 р. у Мюнхені в 3-х книгах. Попри те, що в американський період М. Андрусяк відійшов від теми козацтва, з історіософської точки зору для сучасної української історіографії важливими є його праці, присвячені річниці Переяславського договору. На думку М. Андрусяка, акт 1654 р. не можна називати ні “Переяславською угодою”, ні “Переяславським договором”. Як виснує дослідниця, історик “зазначав, що в Переяславі не укладали угоди, не підписували договору, – це, як відомо, оформили в Москві. Розмови між гетьманом зі старшиною, з одного боку, і московським посольством – з іншого, були попередніми, нечіткими і не відповідали офіційному дипломатичному протоколу. Недоречно вживати ці назви ще й тому, що вони вносять плутанину, оскільки саме так називали в Москві створений там фальсифікат – договір 1659 р.” (с. 201).

В сучасній українській історіографії М. Андрусяк найбільше відомий своїми працями з історії галицького московфілства. Зважаючи на політичну кон’юнктуру, роль московфілів в історії України і на сьогодні є суперечливою і неоднозначною. Узагальненням праць історика в цій сфері стали праці М. Андрусяка “Нарис з історії галиць-

кого москвофільства” (Л., 1935) та “Генеза й характер галицького русофільства в XIX–XX ст.” (Прага, 1941). В осмисленні цього явища М. Андрусак пережив певну еволюцію. Так, спершу історик розділяв москвофілів XIX ст., які були прив’язані до свого народу, від москвофілів першої третини XX ст., які заявляли про племінну і культурну єдність українців з московитами, однак згодом історик прийшов до висновку про згубну для українства роль москвофільства. Підсумовуючи, авторка зазначає, що ідеї М. Андрусяка в дослідженні такого явища, як москвофільство, знайшли своє продовження в працях сучасних українських дослідників, наприклад, М. Мудрого та О. Аркуші.

Саме в 1920–30-ті рр. в українській історіографії активно розвивались історіографічні та біографічні студії. Відтак, цілком логічно дослідниця й виокремлює ці теми в наступний підрозділ, при цьому відмічає, що у своїх працях “вчений розглянув основні напрями та реконструював осередки національної історіографії впродовж дев’яти століть (1039–1939)” (с. 214–215). Цілком слушно, датою припинення історичної праці в окупованій наддніпрянській Україні історик ставить 1931 р., дату заслання М. Грушевського до Москви. Говорячи ж про науку на еміграції, М. Андрусак виділив такі центри, як Відень, Прага, Берлін, Варшава і Париж, і вказував на такий недолік, як брак українознавчих студій в США, до створення якого в повоєнний період йому вдалось долучитись.

Іншим важливим напрямком міжвоєнної української історіографії була біографістика, що також було зумовлено потребою виокремити українську складову з загальноімперських контекстів у вигляді портретів її діячів. Важливу складову біографістика займала і в творчому доробку М. Андрусяка. Так, історик присвятив свої дослідження постаті М. Грушевського, праця якого “як історика, повчає нас, як слід змагатися до найвищої мети” і який як історик не має “під оглядом великої ерудиції собі рівного навіть серед чужих” (с. 233), також Д. Багалія, С. Томашівського, М. Костомарова, І. Кривецького, Є. Петрушевича, М. Тарнавського, В. Винниченка та багатьох інших, у “яких відзначив їхню жертвну працю, спрямовану на відродження не залежної Української держави” (с. 234).

Відтак, у останній підрозділ М. Чебан виділила праці М. Андрусяка з краєзнавства, історичної географії та регіоналістики – досить популярного напрямку української історіографії міжвоєнного періоду, до того ж, як у наддніпрянській Україні, так і в Галичині. Більш детально дослідниця зупинилась на огляді праць історика з історії Зне-

Рецензії. Огляди

сіння, Покуття та на працях М. Андрусяка методологічного характеру. Активною була праця вченого в цьому напрямку і в еміграції, де було підготовлено й опубліковано розвідки з історії Перемишля, рідного села Переволочна, Золочівщини, Бойківщини, Зборівщини, Ярославщини, Лемківщини, Кубані та Далекого Сходу, що, будучи побудовані частково на мемуарному матеріалі, мають і джерелознавче значення.

Проте, варто було б виокремити в окремий підрозділ аналіз доробку М. Андрусяка з історії Середньовічної України, тим більше, що авторка сама цитує слова історика, що на той час “питання початків Русі та генези української нації викликували час до часу живу дискусію поміж українськими істориками” (с. 221), хоча загалом по монографії певним чином розкриваються і ці питання. Варто відмітити, що і на сьогодні цей період залишається малодослідженим і гостродискусійним в українській історіографії, а тому доробок М. Андрусяка може бути й базою для побудови власне української візії різноманітних питань середньовічної історії України.

Неабияку цінність має додана бібліографія опублікованих праць М. Андрусяка, яка нараховує 543 позиції, хоча їх доречно було б об'єднати з неопублікованими, тим більше, що в тексті опубліковані і неопубліковані історіографічні джерела аналізуються паралельно, і всі вони складають історіографічні джерела дослідження. Доповнюють і полегшують сприйняття дослідження ілюстративний ряд та доданий іменний покажчик.

Підсумовуючи, можна впевнено стверджувати, що розглянене дослідження М. Чебан життя і творчості М. Андрусяка є вагомим здобутком сучасної української історіографії. Окрім заповнення власне історіографічної та біографічної складових української історії, монографія окреслює й коло дослідницьких питань, в дослідження яких ще мають бути інтегрованими праці М. Андрусяка. Це, насамперед, дослідження з історії Середньовічної України, історичної ономастики, козацтва та історії Церкви в Україні. Важливість інтеграції в сучасний науковий процес здобутків української визначається тим, що саме ці дослідження дають власне український “погляд” на національну історію, а також принципово відмінні від “традиційних”, пост радянських, методологічні підходи. Відтак мусимо вітати появу досить ґрунтовного, максимально цілісного дослідження М. Чебан, присвяченого непересічній постаті в історії української історичної науки та культури загалом – Миколи Андрусяка.

Д. Гордієнко